

CARTOGRAFIA MODERNĂ ȘI TIBISCUM-UL ANTIC

Adrian Ardet

Izvoarele istorice care au ajuns până în zilele noastre sunt destul de sărace în ce privește menționarea numelui antic de Tibiscum, chiar dacă din punct de vedere geografic și economic de-a lungul timpului această așezare s-a dovedit a fi deosebit de importantă, fiind cunoscută geografilor, itinerariilor și istoricilor antichității.

În ordinea lor aceste documente pornesc cu scrierile lui Ptolemeu „Introducerea în geografie” (III, 8, 4) care îl numește *Ἐθνέοις* și se află amplasat pe râul *Ἐθιέοις*, râu de graniță al Daciei¹.

Cel de-al doilea document de-o importanță covârșitoare atât pentru noi cât și pentru cunoașterea întregului Imperiu Roman în secolul al III-lea, îl reprezintă Tabula Peutingeriana, o copie din secolele XI-XII a unei hărți a drumurilor romane. Numele derivă de la posesorul documentului de la începutul secolului al XVI-lea și anume Conrad Peutinger din Augsburg. Harta este desenată pe un sul din pergament cu lățimea de 0,34 m și lungimea de 6,80 m, compus din 12 segmente, lipsind însă acela inițial cu numele autorului (fig. 1). În cadrul segmentului VII care prezintă drumurile romane din Dacia apare denumirea de Tivisco (pe hartă este schițată și o clădire) la capătul drumului ce pornea de la *Apus fl(umen)* și urma traseul *Arcidava -Centum Putei – Berzobis – Aizis – Caput Bubali*, drum cunoscut și din lucrarea gramaticului Priscianus (Gramatici latini, VI, 13), care la rândul său o copiase din istoria războaielor cu dacii, scrisă de Traian. Se spune că în primul război cu Decebal, împăratul a trecut prin Berzobis, apoi a plecat spre Aizis „...*inde Berzobim, de inde Aizi processimus*”².

Al doilea drum roman pornește de la Dierna urmând traseul *Ad Mediam – Praetorium – Ad Pannonios – Gaganae – Masclianae* și ajunge la Tivisco, urmând în continuare ruta *Agnaviae – Pons Augusti și Sarmizegetusa*.

Așa cum putem constata, așezarea romană de la Tibiscum apare pe Tabula Peutingeriană de două ori menționată fiind singurul caz de acest fel din Dacia, fapt ce a constituit subiecte de polemică ce nu au avut nimic comun cu cercetarea arheologică. Astăzi, datorită cercetărilor arheologice sistematice efectuate de-o parte și de alta a râului Timiș controversate nu-și mai au locul.

Un ultim izvor literar antic îl constituie Geograful din Ravenna, autor creștin necunoscut care a trăit la Ravenna în secolul al VII-lea d.Chr. A redactat „Descrierea

lunii” (ἑῶϊῖᾱῆᾱῶῆᾱ) în cinci cărți. Izvorul principal al lucrării pare să fi fost originalul hărții Tabula Peutingeriana. Elementele vechi din lucrare derivă dintr-un prototip geografic care a stat la baza lucrării „Itinerarium Antonini”. Cert este faptul că acest autor menționează așezarea antică sub denumirea de Tibis, Tiviscum (Geograful din Ravenna, IV, 14).

Inscripțiile descoperite redau forma probabil corectă a rostirii de Tibiscum, așa cum o întâlnim sub forma prescurtărilor TIB³, TI...⁴, T.⁵.

Topografia este o ramură a geodeziei care se ocupă cu tehnica măsurătorilor unei porțiuni a scoarței pământului, cu determinarea poziției elementelor scoarței terestre pe suprafețe mici (considerate plane), precum și cu tehnica reprezentării grafice sau numerice a suprafețelor măsurate în scopul întocmirii de hărți și planuri.

Pe cea mai veche hartă cunoscută nouă, Tabula Peutingeriana, Tibiscumul apare menționat pe segmentul VII, pe ruta *Apus Flumen – Tibiscum* la X mile de *Caput Bubali*, iar pe cea de-a doua rută *Dierna – Sarmizegetusa*, la XIV mile nord de *Masclianae* și XIV mile sud de *Agnaviae*. Luând în considerare faptul că în epoca romană clasică, un picior (pas) este egal cu 0,2957 m iar un pas dublu (passus) are 1,479 m, o mie de pași (o milă) este egală cu 1478,50 m, atunci așezările romane de la Tibiscum se află astăzi la cca. 15 Km est de Caput Bubali (așezare care nu a fost încă descoperită), probabil între comunele Delinești și Valeadeni⁶ sau Brebu⁷, la 20 km nord de Masclianae, așezare care nu a fost descoperită, dar cu mare probabilitate cercetările arheologice efectuate în apropierea comunei Buceșnița⁸ indică existența unei așezări romane și 20 km vest de Agnaviae, probabil comuna Zăvoi⁹.

Datorită inexistenței în evul mediu a unor ridicări topografice exacte nu ne-am raportat la acestea, cu excepția celei existente în Biblioteca Universității din Bologna și datată la 28 octombrie 1700. Această hartă a fost folosită de către Marsigli în timpul campaniilor militare din Banat (fig. 2). Este o hartă militară și nu sunt localizate decât așezările moderne și mișcarea trupelor cu locul lor de campare. Se poate observa totuși drumul trupelor care în mare măsură respectă drumul antic și locul de vărsare al râului Bistra în Timiș unde este semnalată descoperirea primei inscripții cunoscute de la Tibiscum.

Pentru a avea o imagine cât mai completă asupra evoluției râului Timiș și Bistra în dreptul așezărilor romane de la Tibiscum am recurs la studiul cartografic bazat pe hărțile existente pentru consultare din țară și străinătate.

Am recurs la acest mijloc datorită informațiilor controversate strecurate în rândurile numeroaselor articole despre Tibiscum scrise de-a lungul timpului care consemnează posibile mișcări ale acestor râuri, însă fără nici o documentație. Ba mai mult vestigiile arheologice descoperite la Jupa sau Iaz sunt localizate în puncte care nu figurează pe nici o hartă. Așa s-a întâmplat la Jupa unde ruinele castrului militar sunt

menționate în punctul: „Peste ziduri” sau „Cetate”, termeni preluați cu siguranță de la localnici.

O situație similară este întâlnită și la Iaz, unde vestigiile antice sunt plasate în puncte ca: „balastieră”, „dâmb”, termeni preluați din folclorul popular contemporan.

În primul rând vom menționa harta existentă la Arhivele de Război din Viena¹⁰, o fotocopie ne-a fost pusă la dispoziție de colegul Octavian Popescu (fig. 3).

În secțiunea prezentată de noi este surprins perimetrul comunelor Iaz și Ciuta ce au făcut parte din teritoriul Regimentului de Graniță Nr. 13 ce și-a avut sediul la Caransebeș. Harta este datată în anul 1784 și realizată la scara 1:28800. Pentru a o face compatibilă cu măsurătorile de astăzi am redus harta la 1:2880 (pl. I), scară folosită frecvent la Cartea Funciară din Caransebeș și am marcat locul unde s-au făcut descoperiri arheologice recente. Dintr-o primă privire a acestei hărți constatăm faptul că râul Timiș, la anul 1784, curgea peste colțul de sud-est al castrului militar. Astăzi acest colț nu mai există fiind „măturat” de apele râului. La nord râul Timiș curge cu aproximație ca și astăzi, lovind din stânga așezarea civilă.

Pe harta aceasta mai sunt reprezentate și cursurile mai vechi ale Timișului prin existența unor meandre schițate de noi prin puncte. Această albie a fost descoperită în anul 1990¹¹ când a fost trasată secțiunea S1/1990 cu o lungime de 24 x 1,5 m situată la aproximativ 100 m nord de Clădirea III - Tibiscum - Iaz (fig. 4).

A fost surprinsă albia râului Timiș materializată printr-un strat compact de bolovani de râu care în secțiunea noastră coboară până la adâncimea de 1,40 m. Am considerat că extinderea acestei secțiuni nu este oportună datorită efectuării acestei săpături în albia râului Timiș. Întreaga suprafață a secțiunii este acoperită cu un strat compact de 25-75 cm de nisip aluvionar. La marginea secțiunii (caroul 1) de unde începe panta ce coboară spre mijlocul albiei am descoperit la 0,25 cm adâncime, pe patul de bolovani și pietriș, prezența unor lespezi de calcar peste care a fost prins cu mortar un bolovan fasonat.

Cu siguranță că suntem în fața unei amenajări din timpul romanilor, piesele ceramice și cărămizile descoperite confirmând ipotezele noastre.

Luând în calcul faptul că pe harta din anul 1784 sunt menționate albiile mai vechi ale râului Timiș și făcând o comparație cu descoperirile arheologice recente, credem că autorii din anul 1784 au schițat corect albiile mai vechi.

A doua hartă pe care o folosim în documentația noastră provine de la Cartea Funciară din Caransebeș și este o hartă uzuală astăzi, cu toate că datează din anul 1858. Sistemul de măsurare al acesteia este diferit de cel folosit la Iaz, satul Jupa nu făcea parte din Regimentul de Graniță Nr. 13 și deci prin urmare schița este diferită. Și în acest caz am recurs la ajutorul unui inginer topograf care a adus originalul la scara de 1:2880 (pl. II), marcând obiectivele arheologice importante de pe ambele maluri ale

râului Timiș.

Pe această hartă apar și toponimele ce sunt scrise așa că, atât castrul militar cât și așezarea romană de la nordul acesteia sunt amplasate în punctul „La drum”. Observațiile noastre s-au îndreptat în primul rând asupra cursului râului Timiș care pe latura de sud a castrului curge probabil între 1784 și 1858 și distruge toată latura de sud a castrului.

Deosebit de interesantă este evoluția râului în dreptul așezării civile, acesta deplasându-se foarte mult spre stânga aproape peste albia schițată pe harta de la 1784 prin puncte și considerată o albie mult mai veche. În dreptul așezării civile râul se retrage puțin spre stânga datorită lucrărilor de canalizare efectuate la Moara satului Jupa, lucrări care și astăzi pot fi văzute pe teren.

Foarte asemănătoare cu această hartă este și cea publicată de Ortvy Tivadar în anul 1876 (fig. 5) în care nu sunt diferențe de curs ale râului Timiș¹², acesta localizând numai vestigiile antice pe ambele maluri ale râului și drumurile romane care se puteau observa.

În anul 1912 sunt întocmite ultimele hărți topografice, folosite astăzi la Cartea Funciară din Caransebeș. Am folosit harta satului Iaz, fila 4-5 la scara de 1:2880 (pl. III) schițând și aici obiectivele arheologice moderne. Pe această hartă sunt menționate toate toponimele existente pe teren, astfel citim toponime ca: „Traianu”, „Șușara” sau „Sat Bătrân”.

Pe această hartă constatăm faptul că râul Timiș se îndepărtează la sud de castru spre est, în nord constatăm o mișcare inversă îndreptată spre vest, bucla din dreptul așezării civile existând și la începutul secolului al XX-lea la fel ca și Moara.

În apropierea Morii apare un toponim puțin neobișnuit: „La Jupeni”, teren aflat astăzi în perimetrul satului Jupa și folosit ca sursă de nisip și pietriș pentru construcții.

La începutul secolului al XX-lea terenul era în proprietatea locuitorilor din Iaz.

Configurația terenurilor agricole cu numerele topografice prezente pe această hartă urmează forma reliefului, observându-se astfel cursurile mai vechi ale râului Timiș care se suprapun foarte exact peste harta din anul 1784.

O ultimă hartă pe care o aducem în discuție este cea din anul 1972 la scara de 1:5000, actualizată în anul 2000 și redusă de noi la 1:2880 (pl. IV). Au fost marcate toate vestigiile arheologice scoase la suprafață în ultimii ani și curbele de altitudine prin linii punctate. Se poate observa, în primul rând, cum, la sud de castru, râul Timiș s-a îndepărtat foarte mult. Cursul acestuia la nordul așezării civile este constant, bucla nu mai există și râul cunoaște un parcurs lin și drept până la vărsarea râului Bistra în Timiș.

Din succinta prezentare a acestor hărți ce acoperă o perioadă de 219 ani putem trage câteva concluzii care ne vor ajuta atât la viitoarele cercetări arheologice cât și

pentru a putea interpreta situația existentă astăzi la Tibiscum.

Pentru a înțelege mai bine ce s-a întâmplat la Tibiscum în ultimii 1750 de ani am încercat să delimităm vechea albie a râului Timiș și actualul curs al acestui râu în funcție de documentele pe care le-am avut la dispoziție și configurația terenului (Pl. IV).

1. Existența vechi albiei a râului Timiș aflată la o distanță de 400m est de Porta Praetoria și surprinsă de noi în anul 1990, cu ocazia cercetărilor arheologice, albie folosită în antichitate.

2. Inexistența vestigiilor antice asemănătoare cu cele descoperite în așezarea civilă pe o suprafață mai mare decât se poate observa astăzi, fapt datorat distrugerii provocate de schimbarea cursului râului spre stânga, pe o distanță de aproximativ 500 m est și tot atâta în spre nord.

3. Eliminarea laturii de sud a castrului prin numeroasele revărsări ale râului, la 1784 și 1858, acesta trecând exact peste latura de sud.

Ținând cont de aceste observații se pun firesc o serie de întrebări legate de evoluția râului Timiș din antichitate și până acum, dar și de dezvoltarea așezărilor romane de la Tibiscum. Cum este firesc, vom încerca să privim lucrurile din prisma cercetătorului obișnuit cu rigoarea științifică.

În primul rând considerăm că fondarea așezării de la Tibiscum respectă întru totul condițiile necesare unei așezări romane, aceasta amplasându-se în imediata apropiere a două râuri.

În antichitate, așa cum se poate vedea și din harta prezentată (pl. IV) râul Bistra se vărsa în Timiș în dreptul orașului roman și menționăm faptul că Bistra este cel mai important afluent al râului Timiș. Datorită debitului foarte mare, mai ales primăvara, acesta a împins spre est albia Timișului, care a distrus în bună măsură vestigiile componente ale orașului roman Tibiscum. Așa se explică de ce astăzi nu mai avem decât o stradă orientată nord-sud (un posibil kardo) lată de 7 m și pavată cu lespezi de calcar având edificii dispuse de-o parte și de alta.

Prin linii punctate am marcat teritoriul orașului roman (pl. IV), care se extinde și pe partea dreaptă a râului Timiș. Teritoriul este mult mai mare, la 500 m est descoperindu-se o serie de morminte ce cu siguranță fac parte din necropola orașului.

Din cele prezentate până acum, suntem siguri că orașul antic s-a dezvoltat la nord de castrul militar de la Tibiscum-Jupa și datorită evoluției acestuia, s-a extins și pe partea dreaptă a râului Timiș.

NOTE

¹ D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia Romană*, București 1968, p. 38.

² *Ibidem*, p. 47.

³ *I.D.R. III/1*, 132, 136, 156.

⁴ *Ibidem*, 135, 153.

⁵ *Ibidem*, 139.

⁶ D. Tudor, *op.cit.*, p. 50.

⁷ *Ibidem*. O. Bozu, *Construcția romană din punctul Gura Văii, comuna Brebu (Jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica* 6, Reșița 1981, p. 125-136.

⁸ A. Ardeț, *O construcție romană descoperită la Petroșnița (Jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica* 11, Reșița 2000, p. 217-222.

⁹ O. Bozu, *Cohors I Sagittariorum la Zăvoi (Județul Caraș-Severin)*, în *Banatica* 4, Reșița 1977, p. 131-133.

¹⁰ Al. Krischan, *Banater Karten in Krigsarchiv Wien (1686-1900)*, în *Südostdeutsches Archiv* VI, München 1961, p. 115-166.

¹¹ A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Cercetări arheologice de la Tibiscum în perioada 1990-1992, în Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila 1996, p. 64, punct 146.

¹² T. Ortway, *Tibiscum helyfekvese*, în *ArchErt* X, Budapest 1876, p. 32-33.

BIBLIOGRAFIE

Geograful din Ravenna	<i>Descrierea lumii</i> , IV, 14.
Ptolemeu	<i>Introducerea în geografie</i> (III, 8, 4)
Priscianus	<i>Gramatici latini</i> , VI, 13
Tabula Peutingeriana	<i>Segmentum VII</i>
Ardeț 2000	A. Ardeț, <i>O construcție romană descoperită la Petroșnița (Jud. Caraș-Severin)</i> , în <i>Banatica</i> 11, Reșița 2000, p. 217-222.
Ardeț/Ardeț 1996	A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, <i>Cercetări arheologice de la Tibiscum în perioada 1990-1992, în Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992</i> , Brăila 1996, p. 64, punct 146.
Bozu 1977	O. Bozu, <i>Cohors I Sagittariorum la Zăvoi (Județul Caraș-Severin)</i> , în <i>Banatica</i> 4, Reșița 1977, p. 131-133.
Bozu 1981	O. Bozu, <i>Construcția romană din punctul Gura Văii, comuna Brebu (Jud. Caraș-Severin)</i> , în <i>Banatica</i> 6, Reșița 1981, p. 125-136.
Krischan 1961	Al. Krischan, <i>Banater Karten in Krigsarchiv Wien (1686-1900)</i> , în <i>Südostdeutsches Archiv</i> VI, München 1961, p. 115-166.
I.D.R. III/1 1977	<i>I.D.R. III/1</i> , 132, 136, 156.
Ortway 1876	T. Ortway, <i>Tibiscum helyfekvese</i> , în <i>ArchErt</i> X, Budapest 1876, p. 32-33.
Tudor 1968	D. Tudor, <i>Orașe, târguri și sate în Dacia Romană</i> , București 1968, p. 38.

MODERNE KARTOGTAPHIE UND DAS ANTIKE TIBISCUM

Zusammenfassung

Die Identifikation der Ruinen des antiken Tibiscum, beiderseits des Flusses Timiș, erhob neue und interessante Fragen zu dessen Entwicklung vom *vicus* zum *municipium*.

Um ein möglichst vollständiges bild vom Verlauf der Flüsse Timiș und Bistra, den römischen Niederlassungen von Tibiscum gegenüber, zu erhalten, wurde auf das Studium der im Inland und Ausland vorhandenen Karten zurückgegriffen.

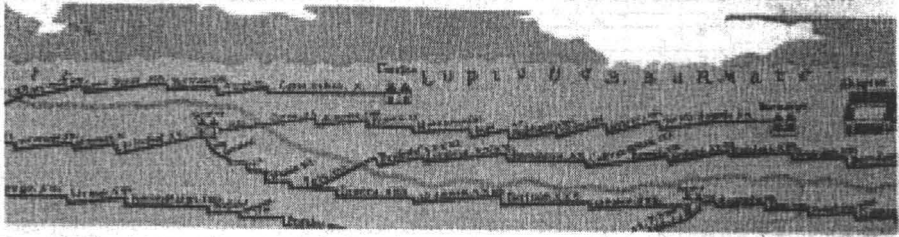
Es wurden ausschließlich auf ausgearbeitete topographische Messungen beruhende Karten benutzt. In diesem Sinne wurde die 1784 datierte in den Kriegsarchiv in Wien befindliche Karte der dörflichen gemeinden Iaz und Ciuta benutzt .

Die zweite benutzte Karte, datiert 1858, stammt aus dem bestand des Grunbuches Caransebeș, ist auch heute noch im Gebrauch und wird für topographische Begrenzung des Dorfes Jupa verwendet.

Im Jahre 1912 wurden die letzten topographischen karten erstellt, welche heute noch vom Grundbuchamt Caransebeș benutzt werden, in denen, neben den topographischen aufteilungen, auch die zu Beginn des XX Jh. bestehenden Ortsnamen erscheinen.

Das komparative Studium dieser Karten, welches eine 219 Jahre umfassende Zeitspanne deckt, bietet einen ganz neuen Standpunkt dar. Der Fluss Timiș hat durch schwankende Flussmenge als auch durch das wechselnde Flussbett-den Grossteil der Ruinen des römischen *municipium* Zerstört, und heute ist nur noch ein kleiner Teil der Ruinen im Norden des militärischen *castrum* erhalten.

TABULA PEUTINGERIANA FRAGMENT DIN SEGMENTUL VII

CASTRUL ȘI AZEZAȚIA CIVILĂ TIBISCIUM SE GăsESC
 DE O PARTE ȘI DE ALTA ȘI SĂRIȘII TIBISCIUM
 TOPONIMUL TIBISCIUM ESTE DE ORIGINE DACICĂ
 AVIND SEMNUL DE „IC” ÎN PLĂȘTINIC
 COORDONATELE CENTRULUI TIBISCIUM SĂRĂRIȘII
 SĂRĂRIȘII 46° 52' N 24° 52' E (46° 52' N 24° 52' E)

Fig. 1. Tabula Peutingeriana. Segmentum VII

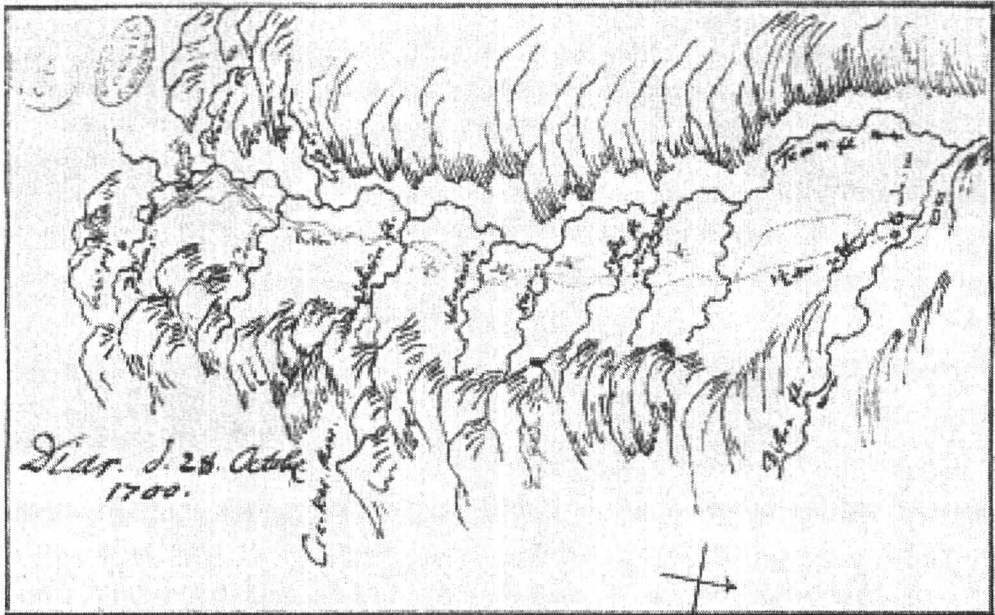

Fig. 2. Planul taberelor militare austriece din anul 1700 (după Marsigli)

Fig. 3. Harta Regimentului nr. 13 din Caransebeș, sat Iaz (după harta din 1784 de la Arhivele de război din Viena).

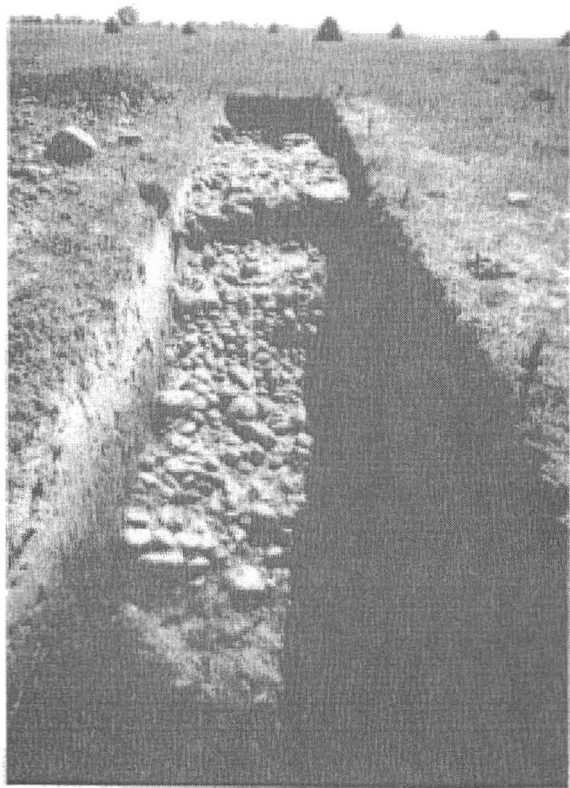

Fig. 4. Tibiscum-Iaz. Vechea albie a râului Timiș, surprinsă în secțiunea S2/1990.

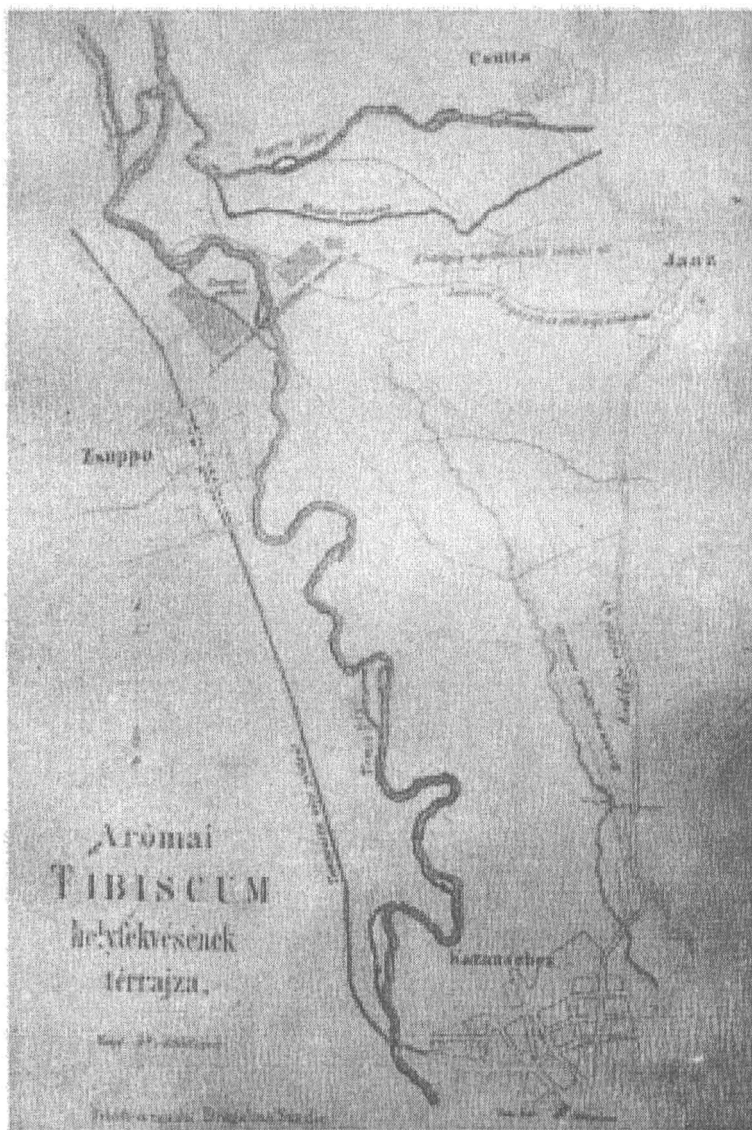
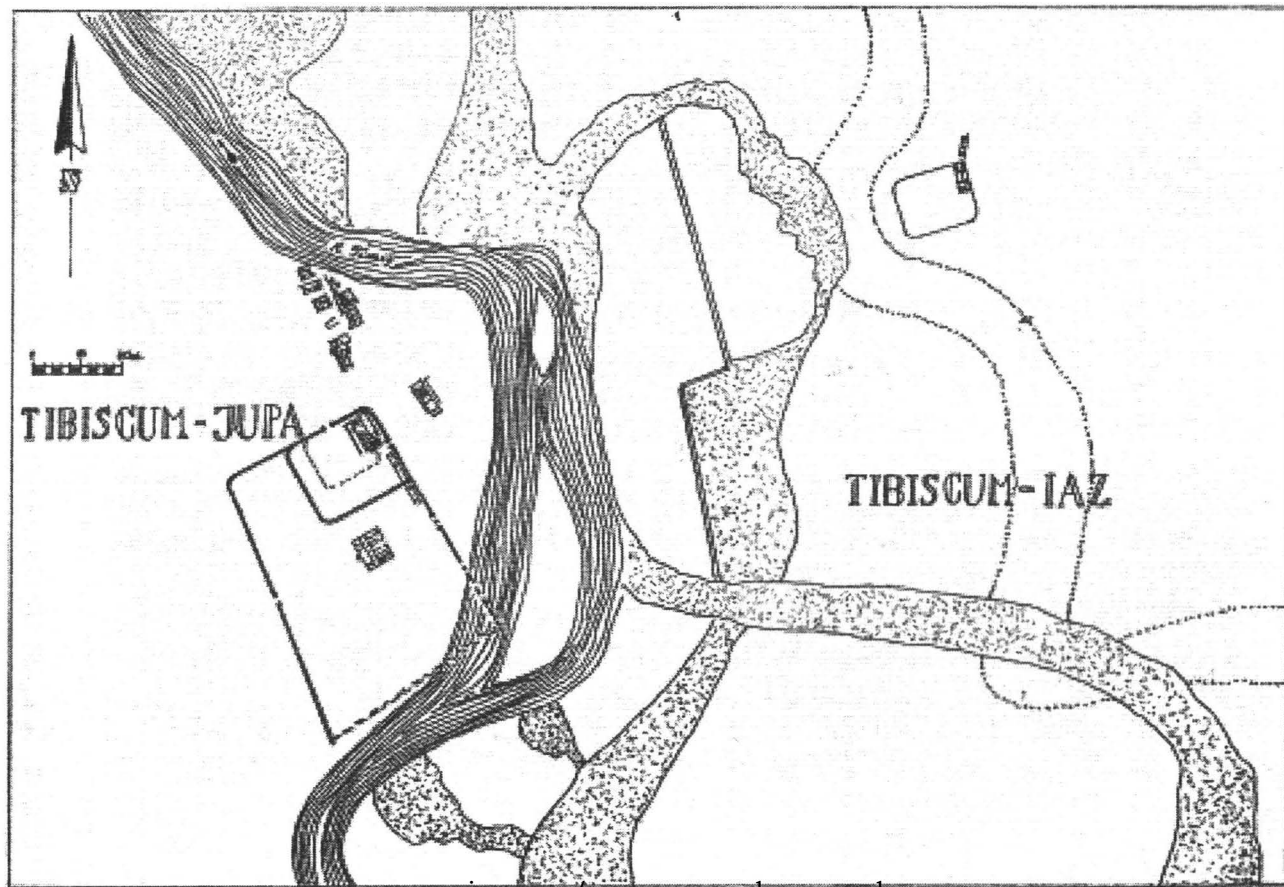
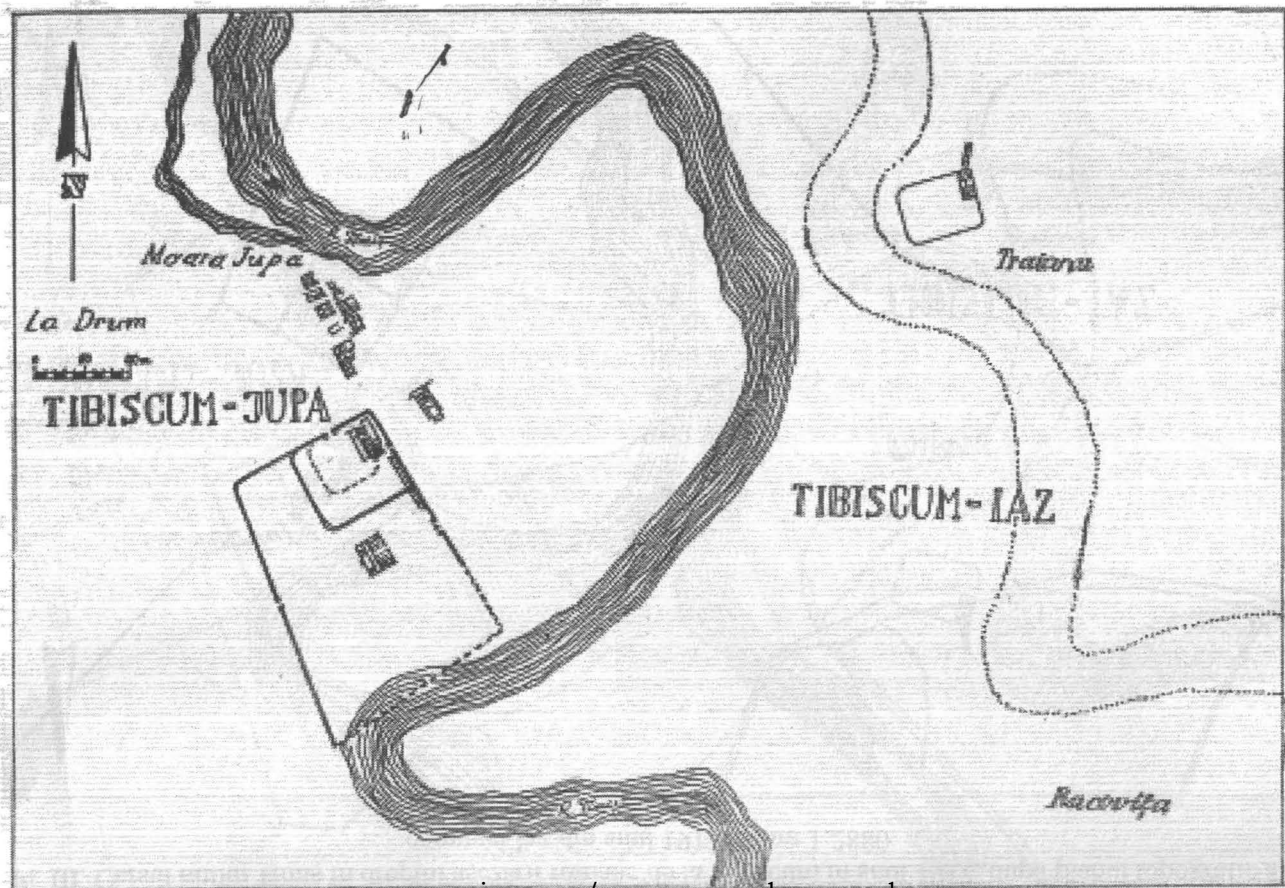

Fig. 5. Harta obiectivelor arheologice de la Tibiscum (după T. Ortva 1876).

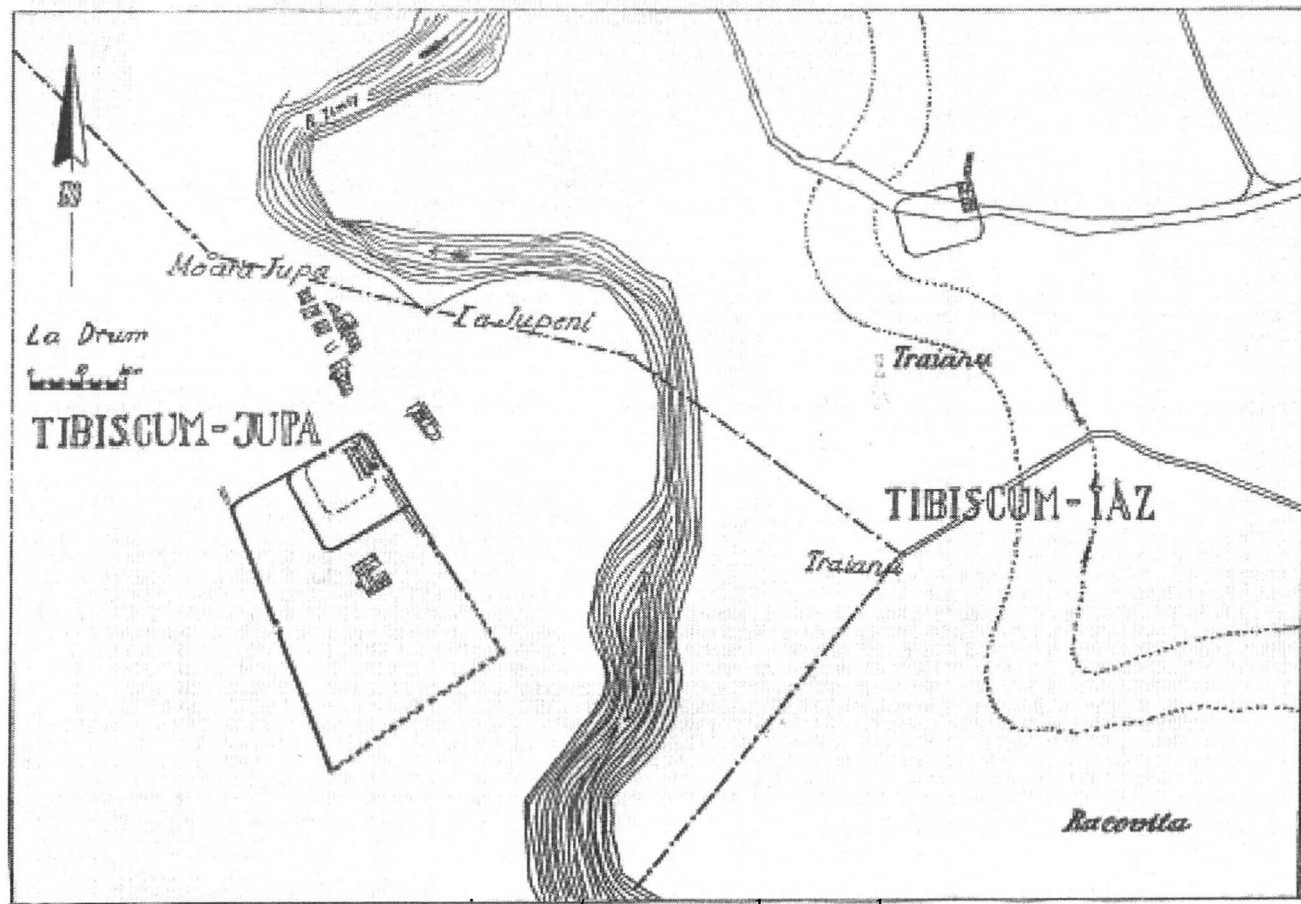
Pl. I. Cursul râului Timiș în dreptul așezării romane de la Tibiscum în anul 1784, după planul topografic al comunei Iaz din anul 1784. Scara 1:2880

Pl. II. Cursul râului Timiș în dreptul așezării romane de la Tibiscum în anul 1858, după planul topografic al satului Jupa din anul 1858. Scara 1:2880

Pl. III. Cursul râului Timiș în dreptul așezării **romane** de la Tibiscum în anul 1912, după planul topografic al comunei Iaz din anul 1912. Scara 1:2880

Pl. IV. Cursul râului Timiș în dreptul așezării romane de la Tibiscum în anul 2002, după planul topografic al satelor Jupa și Iaz din anul 2002. Scara 1:2880.

